Studia Judaica 7: 2004 nr 1(13) s. 163-169

Pro memoria

DORA KACNELSON
(19 IV 1921 – 1 VII 2003)

Doc. dr hab. Dora Kacnelson, ceniony filolog-slawista, historyk literatury, pedagog, wiceprezes gminy żydowskiej w Drohobyczu i działaczka społeczna, zmarła w wieku 82 lat i pochowana została na cmentarzu żydowskim w Berlinie. Urodziła się w 1921 roku w Białymstoku w żydowskiej rodzinie. Jej ojciec, Berl (Borys) uczył w szkołach żydowskich najpierw na Białorusi, a po 1918 roku w Białymstoku i Wileńszczyźnie. Zginął w ZSRR w czasie represji komunistycznych w latach 30. Dora Kacnelson do matury uczyła się w szkołach białostockich, polskich i żydowskich. Następnie wyjechała do Leningradu, gdzie doczekała końca II wojny światowej. Na Wydziale Filologii leningradzkiego uniwersytetu ukończyła studia slawistyczne. W czasie aspirantury naukową opiekę nad nią sprawował prof. Paweł Bierkow. Jej praca doktorska (na stopień kandydata nauk) pt. *Adam Mickiewicz a twórczość ludowa*, oparta na solidnych źródłach archiwalnych, została obroniona w Leningradzie w 1952 roku (opublikowana w 1954). Nie mogąc uzyskać pracy na macierzystej uczelni z powodu swego żydowskiego pochodzenia, kolejno pracowała w wyższych szkołach pedagogicznych w Połocku oraz na Syberii: w Ułan Ude (za Bajkałem) i Czicie. W tym czasie zbierała w archiwach materiały dotyczące głównie rosyjskich dekabrystów i polskich zesłańców po powstaniach narodowych (listopadowym i styczniowym). Tam też poznała przyszłego męża, Aleksieja Jegorowa, który był na katordze w kopalniach syberyjskich w okolicach górnego biegu Kołymy, jednak po ślubie jego nazwiska nie przyjęła, nie chcąc za nim skrywać swej żydowskości. W latach 60. Dora Kacnelson powróciła na Ukrainę i w 1966 roku została profesorem literatury rosyjskiej i polskiej w Państwowym Instytucie Pedagogicznym w Drohobyczu, pracując tu do 1983 roku, kiedy to formalnie przeszła na emeryturę, w rzeczywistości usunięto ją za przekonania i niedozwolone kontakty mię-

dzynarodowe ze slawistami. Nie zaprzestała jednak prowadzenia rozległych kwerend archiwalnych, zwłaszcza w Bibliotece Ossolińskich we Lwowie. Od lat 70. kontaktowała się ze środowiskami polskich slawistów, przyjeżdżając do Polski. Pomagała im w zbieraniu materiałów na terenie ZSRR w instytucjach, w których sami nie mogliby ich uzyskać. Sama również publikowała prace po rosyjsku, polsku, węgiersku, ukraińsku (w tym także na łamach „Studia Judaica"). Do najważniejszych należą dwie wydane w Polsce: *Poezja Mickiewicza wśród powstańców* (Kraków 1999) i *Skazani za lekturę Mickiewicza* (Lublin 2001). Angażowała się także w działalność społeczną. Pod koniec lat 90., gdy ponownie zorganizowano gminę żydowską w Drohobyczu, została jej wiceprezesem. Często sama siebie określała mianem „polskiej Żydówki". Ona nagłośniła sprawę wywiezienia z Drohobycza do Jad Waszem do Jerozolimy fresków Brunona Schultza, protestując przeciw takiej praktyce przenoszenia dzieł sztuki. W 2001 roku wyjechała wraz z mężem do Berlina, chcąc ratować jego zdrowie. Tam też w 2003 roku zmarła, pracując do końca życia nad wspomnieniami zatytułowanymi *Ukochałam obydwa narody – pamiętnik polskiej Żydówki*. Osoby, które ją znały, postrzegały ją jako kobietę skromną, dumną ze swej żydowskości, oddaną kulturze polskiej, zwłaszcza literaturze XIX wieku, którą szczególnie znała i badała, człowieka pojednania ponad podziałami religijnymi i wyznaniowymi, ceniącą ludzką godność i wrażliwą na ludzkie nieszczęścia i biedę.

Krzysztof Pilarczyk
Uniwersytet Jagielloński

ADAM PENKALLA
(17 XI 1944 – 24 VII 2003)

Dnia 24 VII 2003 roku w Radomiu zmarł po długotrwałej chorobie dr Adam Penkalla – historyk, nauczyciel akademicki, jeden z najbardziej znanych w kraju i poza jego granicami badaczy nowożytnych i najnowszych dziejów ludności żydowskiej, zamieszkującej centralne ziemie polskie.

Pierwsze kilkanaście lat życia spędził w rodzinnym Ostrowcu Świętokrzyskim, gdzie w początkach lat sześćdziesiątych uzyskał świadectwo dojrzałości. Rozwijając swe zainteresowania kontynuował naukę na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, finalizując ten etap swojej drogi w 1968 r.

obroną pracy magisterskiej, napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Jerzego Kłoczowskiego. Przez kilka następnych lat (1969-1971) pracował jako asystent w Instytucie Historii KUL; względy osobiste zmusiły go jednak do powrotu na stałe w rodzinne strony. Jak opowiadał mi w prywatnych rozmowach, początkowo myślał o zostaniu nauczycielem w szkole podstawowej lub średniej. Szybko okazało się jednak, że absolwent tak źle widzianej wówczas uczelni jak KUL nie ma jakichkolwiek szans na dłuższą pracę z młodzieżą. Bezskuteczne próby znalezienia zatrudnienia w wyuczonym zawodzie spowodowały w końcu złożenie przezeń oficjalnej skargi do władz wojewódzkich, co zakończyło się skierowaniem Adama w 1974 r. do pracy w Archiwum Państwowym w Kielcach. Jego uwagę zwróciły przechowywane tam akta Rządu Gubernialnego Radomskiego, zawierające przebogate merytorycznie materiały do badań nad historią Żydów, zamieszkujących międzyrzecze Wisły i Pilicy. Projekt dysertacji poświęconej tej problematyce został przedstawiony prof. dr. hab. Arturowi Eisenbachowi, który zgodził się na jego pilotowanie. Oparta na szeroko zakrojonych kwerendach źródłowych praca doktorska pt. *Ludność żydowska na terenie guberni radomskiej (1815-1862)*, napisana pod kierunkiem prof. A. Eisenbacha, została obroniona przez Adama w 1984 roku w IH PAN.

Wcześniej, w 1976 r. Adam zrezygnował z pracy w archiwum, znajdując zatrudnienie w kieleckim oddziale Pracowni Konserwacji Zabytków, a następnie w biurze Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Radomiu. Jego działalność naukowa, której osią pozostawały nadal dzieje ludności żydowskiej, biegła od tego momentu dwutorowo: po pierwsze kontynuował nadal kwerendy, owocujące pracami z zakresu historii gospodarczej i społecznej; po drugie, wykonywał systematycznie dokumentacje konserwatorskie obiektów zabytkowych, zwłaszcza synagog i cmentarzy. Jeszcze w drugiej połowie lat siedemdziesiątych związał się ze środowiskiem Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie, publikując na łamach wydawanego przezeń „Biuletynu" liczne opracowania, poświęcone m.in. dziejom gminy ożarowskiej, synagogom w Kielcach, Klimontowie i Szydłowie, zagadnieniom demografii ludności żydowskiej w Królestwie Polskim. W innych pismach naukowych poruszał m.in. problemy przebiegu i efektywności rejestracji judaików w naszym kraju. Pracom naukowym towarzyszyła bardzo aktywna działalność publicystyczna, koncentrująca się m.in. na stałej współpracy z redakcją pisma „Fołks Sztyme"; na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych opublikował w nim kilkadziesiąt artykułów, poświęconych przede wszystkim synagogom i cmentarzom żydowskim w wielu miejscowościach centralnej Polski.

Po obronie dysertacji doktorskiej Adam kontynuował swe zainteresowania dziejami wyznawców judaizmu, rozszerzając je na zagadnienia społeczno-polityczne. Wśród prac ogłoszonych przezeń drukiem w tym okresie uwagę zwracają dwa teksty opublikowane w znanym periodyku „Polin. A Journal of Polish-Jews Studies", dotyczące asymilacji Żydów w Królestwie Polskim oraz tzw. zajść przytyckich w 1936 r. Okresem największego rozwoju jego pracy naukowej okazały się jednak lata dziewięćdziesiąte, co było związane m.in. z przejściem w 1992 roku do pracy na stanowisku adiunkta w Zakładzie Historii Polski XIX wieku Wyższej Szkoły Pedagogicznej (później Akademii Świętokrzyskiej) w Kielcach. W tym samym roku ukazała się jego książka pt. *Żydowskie ślady w województwie kieleckim i radomskim*, a rok wcześniej skrócona wersja doktoratu (tom monograficzny „Biuletynu Kwartalnego Radomskiego Towarzystwa Naukowego"). Prowadzone systematycznie kwerendy archiwalne owocowały nadal artykułami publikowanymi m.in. w „Biuletynie ŻIH", a także studiami ogłaszanymi w pracach zbiorowych; te ostatnie poświęcone były przede wszystkim zagadnieniom asymilacji ludności żydowskiej w dobie nowożytnej, a także wykształceniu i postawom społeczno-politycznym rabinów. W 1996 roku opublikował wraz z grupą współpracowników książkę pt. *Żydzi ostrowieccy. Zarys dziejów*, a w roku 1998 r. pionierskie w swej formie opracowanie zwarte pt. *Akta dotyczące Żydów w radomskim Archiwum Państwowym 1815-1950* (był to efekt jego współpracy z The Central Archives for the History of the Jewish People w Jerozolimie); analogicznego opracowania, dotyczącego zasobu Archiwum Państwowego w Kielcach, nie dane mu było ukończyć.

Z latami dziewięćdziesiątymi związana jest też uczestnictwo Adama w szeregach organizacji i stowarzyszeń, zajmujących się szeroko rozumianymi badaniami judaistycznymi. W 1995 r. został członkiem Obščestva „Evrejskoe Nasledie" w Moskwie oraz Polskiego Towarzystwa Studiów Żydowskich, a w roku 1996 przyjęto go do International Survey of Jewish Monuments Jewish Heritage Research Center w Syracuse. Pomimo choroby prowadził nadal zajęcia dydaktyczne w Kielcach, łącząc je z pracą na Politechnice Radomskiej (przekazywał tutaj studentom informacje za zakresu regionalistyki i konserwacji obiektów o znaczeniu historycznym), a także w lokalnych strukturach służb konserwatorskich województwa mazowieckiego. Dla historyków, genealogów i badaczy historii i kultury żydowskiej z całego świata był pierwszą osobą, do której zwracano się o informacje na temat przeszłości centralnych ziem polskich; prowadził zatem

ożywioną korespondencję, wskazywał zainteresowanym najcenniejsze archiwalia, jeździł z wycieczkami w teren.

Jak już wspomniano, badania nad historią Żydów stanowiły tylko część działalności naukowej dr. A. Penkalli. Łączył je z przygotowywaniem i publikowaniem monografii cmentarzy katolickich, ewangelickich i prawosławnych oraz innych obiektów zabytkowych międzyrzeca Wisły i Pilicy, przygotowywaniem haseł do słowników i encyklopedii (m.in. do *Polskiego słownika biograficznego*, *Świętokrzyskiego słownika biograficznego* i *Encyklopedii katolickiej*), studiami archiwoznawczymi (był m.in. współautorem wydanej w 1993 roku książki pt. *Katalog rysunków architektonicznych z akt Dyrekcji Ubezpieczeń w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Kielcach*). Bibliografia jego publikacji obejmuje kilkaset pozycji o ogromnych walorach merytorycznych i poznawczych. Śmierć Adama Penkalli jest niepowetowaną stratą dla środowiska polskich historyków, a pustkę, jaką po sobie pozostawił, wszyscy będziemy odczuwać jeszcze bardzo długo.

Sebastian Piątkowski
Archiwum Państwowe w Radomiu

ANDRZEJ WIERCIŃSKI
(22 IV 1930 – 8 XII 2003)

Dnia 8 XII 2003 w Warszawie zmarł prof. dr hab. Andrzej Wierciński – antropolog, religioznawca, teoretyk kultury, wieloletni Kierownik Zakładu Antropologii Historycznej Instytutu Archeologii na Uniwersytecie Warszawskim, członek Polskiego Towarzystwa Studiów Żydowskich. Rozprawę doktorską Profesor obronił z zakresu teorii dziedziczenia na Wydziale Biologii i Nauk o Ziemi Uniwersytetu Łódzkiego w 1957 roku. Światową sławę przyniosły mu opublikowane w 1965 roku wyniki analiz rasogenezy Egiptu *Analiza struktury rasowej Egiptu w epoce przeddynastycznej*. Monografia stanowiła podsumowanie terenowych badań przeprowadzonych wraz z zespołem archeologów prof. Kazimierza Michałowskiego. Później przyszły analizy materiału kraniologicznego na Jukatanie i badania nad klasycznymi kulturami Mezoameryki. W połowie lat siedemdziesiątych po raz kolejny zainteresowanie świata nauki wzbudziła przedstawiona przez Profesora teoria wpływu zjawiska retardacji ontogenetycz-

nej na ewolucję czaszki człowieka. W wykazywanym przez niego głębokim zainteresowaniem problematyką czaszki i mózgu ludzkiego trudno nie upatrywać „mocnego" wstępu i inspiracji do jego późniejszych głośnych studiów nad szamanizmem (*On the Origin of Shamanism*, 1989).

Równolegle z dalszymi badaniami w obrębie ściśle pojmowanej antropologii fizycznej pogłębiały się zainteresowania Profesora antropologią kulturową i filozoficzną, przede wszystkim zaś religioznawstwem. Zaowocowały one opublikowaną w 1980 roku syntetyczną monografią *Antropogeneza – ewolucja cywilizacji* oraz szeregiem szczegółowych opracowań zebranych i wydanych w 1994 roku w tomie *Magia i religia. Szkice z antropologii religii*. Również to one sprawiły, że trzecim miejscem pracy, obok Uniwersytetu Warszawskiego i Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach, stał się dla niego Uniwersytet Jagielloński, gdzie Profesor wykładał od 1983 roku w Instytucie Religioznawstwa.

Zasadniczym antropologicznym tematem zainteresowań była dla prof. Wiercińskiego kwestia specyfiki gatunkowej człowieka, którą w odniesieniu do danych z antropologii kulturowej i religioznawstwa postrzegał w ścisłym związku z zagadnieniem genezy i struktury systemów inicjacyjnych. Jego religioznawcze dociekania i wykłady obejmowały takie tematy jak: szamanizm, astrobiologiczne religie Mezoameryki i Egiptu, tantrę hinduską i buddyjską, afrykańskie tajne stowarzyszenia, fenomenologię mistyki i komparatystyczne studia nad religijną symbolizacją. Profesor wykazywał wielkie zainteresowanie dla badań nad genezą judeochrześcijaństwa, ze szczególnym uwzględnieniem jego literatury apokaliptycznej. Nieraz z uśmiechem podkreślał, że wszystkie jego religioznawcze poszukiwania są *de facto* tylko wprowadzeniem do hermeneutyki *Apokalipsy św. Jana*. Za kluczową dla niej uznawał analizę świadectw wczesnej mistyki żydowskiej, co z biegiem czasu doprowadziło go również do zainteresowania wynikami współczesnych naukowych badań nad późniejszymi formami żydowskiego mistycyzmu i jemu właściwych hermeneutycznych metod lingwistyczno-numerycznych. Reprezentatywnym wyrazem tych poszukiwań była nowatorska próba rekonstrukcji pierwotnego pola semantycznego związanego z zagadką imienia Bestii w Ap 13: 18 przedstawiona w artykule *666: liczba imienia Bestii* (1995), jak również analizy teriomorficznego symbolizmu sztuki synagogalnej (*Orzeł i Zając. Próba interpretacji plafonu sufitowego synagogii w Chodorowie*, 1997). Wstępny zapis judeochrześcijańskich i kabalistycznych wędrówek Profesora przyniosła opublikowana w 1996 roku książka *Przez wodę i ogień. Biblia i Kabała*. Badania nad re-

ligią aztecką doczekały się zarysowego podsumowania w książkowej monografii *Tlillan-Tlapallan. Estudios sobre la religion mesoamericana* (1999).

Przewodnią myślą religioznawczej twórczości Profesora była idea rekonstrukcji inwariantnych wzorców procesu inicjacyjnego wspólnych dla różnych systemów religijnych od Górnego Paleolitu po czasy najnowsze. W tym celu zestawiał ze sobą przede wszystkim dane z szamanizmu, religii astrobiologicznych i różnych form mistycyzmu religii uniwersalistycznych. Nie będąc specjalistą we wszystkich tych dziedzinach, przez całe życie zachował dwie umiejętności, zdolność do uczenia się „od początku" i dar wyszukiwania specjalistycznej literatury najwyższej jakości, którą biegle przyswajał w pięciu językach. Dane religioznawcze interpretował, odwołując się do bogatej wiedzy z zakresu syntetycznej teorii ewolucji, neurobiologii, psychologii czy psycholingwistyki, dążąc zawsze do ich uporządkowanego ujęcia w ramach ogólnej teorii systemów.

W pamięci najbardziej utkwiły mi pierwszy i ostatni wykład Profesora. Pierwszy, z 1988 roku, dotyczył interpretacji morskiego epizodu z *Księgi Jonasza* przez odwołanie się do kabalistycznej egzegezy i staroegipskiej literatury tanatologicznej. Na tablicy pojawiały się kolejne szeregi hieroglifów, czemu towarzyszył dobitny i spokojny głos Profesora autentycznie zafascynowanego prezentowanym tematem. Zrozumiałem wówczas, że prelegent jest człowiekiem łączącym głębię i śmiałość dociekań z imponującym metodologicznym warsztatem nauczanym *in actu*. Ostatnie spotkanie tuż przed śmiercią Profesor rozpoczął od przeproszenia za słaby stan zdrowia i prośby o wybaczenie, jeśli wykład zostanie z tego powodu przerwany. Po tej deklaracji mówił na stojąco bez przerwy przez trzy godziny, z wielką przejrzystością analizując judeochrześcijański opis śmierci Mesjasza w zestawieniu ze schematem faz ascensji mocy kundalini w modelu inicjacyjnym hinduskiej tantry. Widać było potrzebę wypowiedzenia wszystkiego do końca.

Z jego odejściem polska i światowa nauka poniosły niepowetowaną stratę. Należy mieć nadzieję na rychłe wydanie jego niepublikowanych prac.

Tomasz Sikora
Uniwersytet Jagielloński

GRODZISKIE ZESZYTY HISTORYCZNE 11

PIOTR BARTKOWIAK

ROLA I DZIAŁALNOŚĆ MNIEJSZOŚCI ŻYDOWSKIEJ W GRODZISKU WLKP. W XIX I XX WIEKU

Grodzisk Wlkp. 2004 Ss. 122

WYDAWNICTWO MUZEUM ZIEMI GRODZIEŃSKIEJ
ORAZ TOWARZYSTWO MIŁOŚNIKÓW ZIEMI GRODZIEŃSKIEJ
ISBN 83-919649-6-5